

Jørgen H. Jensenius:
Grunnforskning om stavkirkene.
Kronikk. *Forskerforum* 6/2006: 28-29.

Bygningsarkeologisk kirkeforskning har som mål å forstå kirkenes historie og form, og deres rolle i samfunnet. For å besvare vår tids spørsmål trenger vi stadige nysgjerrighetsprosjekter, men hvem har ansvaret for å initiere og drive dem frem? spør Jørgen H. Jensenius i månedens kronikk.

KULTURMINNER FRA middelalderen er en vesentlig del av vår kollektive hukommelse og en sårbar kulturarv. Det spesielle med kirkene er at de skal tas vare på både fordi de inneholder genuin historisk kunnskap og fordi mange av dem stadig er i bruk for menighetens trosliv. I Riksantikvarens stavkirkeprogram er det gitt midler til å sette i stand de bevarte stavkirkene og konservere og restaurere kirkenes inventar. Kirkene skal forvaltes slik at våre etterkommere også får bruke og oppleve dem. Betingelsen for en god forvaltning er kunnskap, og ny kunnskap frembringes ved forskning. I denne artikkelen blir det foreslått hvordan bygningsarkeologi, som en av flere spesialdisipliner, kan bidra med forskning i kirkene i tiden fremover.

DET ER MINST ÅTTE hundre trekirker i Europa fra middelalderen utenfor Norge, i hovedsak er det synlige rester etter bygninger som hadde jordgravde stolper. Fra 900-tallet ble det etter det man vet i hovedsak reist kirker og kapeller av tre i Norge. Det er funnet spor etter vel 30 bygninger med jordgravde stolper. Fra slutten av 1000-tallet ble det også reist kirker av sten i de nye bysamfunnene, særlig på Østlandet og i Trøndelag, noen langs kysten opp til Trondenes, og mange rundt Stavanger og Bergen. Det er bevart flere enn 150 stenkirker i Norge, av i alt kanskje tre hundre, men det ble reist flere kirker av tre enn av sten i Norge i perioden 1100-1350. Av kanskje mer enn tusen opprinnelige er det i dag bevart 28 stavkirker. I sagaene

fortelles det om at personer "lot bygge kirke" av enten sten eller av tre, men mer utdypende beskrivelse blir sjelden gitt. Boklærde forfattere i samtiden formidler abstrakt og generell kunnskap om de ferdige kirkene, deres utstyr og deres symbolske betydning. Håndverkerne derimot har ikke skrevet ned hva de konkret og spesielt gjorde, og vi vet derfor i dag lite om de tanker og den praksis som førte til kirkenes design. Kirkene selv og deres omgivelser har imidlertid i seg et stort ubearbeidet kildetilfang, og de er derfor den beste kilden vi har til å lære om byggemåter, produksjonsformer og samtidens kunstneriske og tekniske ferdigheter.

I 1892 SKREV Lorentz Dietrichson at stavkirkene er "(...) den genialeste oversættelse fra sten til træ i en given stilart, noget land og nogen tid eier". Først etter at det ble avdekket spor etter stolpekirker under Urnes stavkirke i 1956, ble sammenligning med det europeiske materialet mulig. Forutsetningene for de fleste komparative undersøkelser fra før ca. 1960 er derfor foreldet på dette området.

KIRKER STÅR I EN historisk sammenheng og peker mot storsamfunnets økonomiske, sosiale og politiske rammebetingelser i middelalderen. Vi må derfor anta at norsk sedvane var forventet å samsvare med Kirkens internasjonale tradisjoner i trospraksis og i noen grad også i kirkebygging. Håndverkere fra Norge kan ha lært om planlegging av de kirkene de var med på å bygge på sine reiser. De kan samtidig ha formidlet sin egen byggemåte, sin kunnskap om planlegging, design, utvalgelse og tillaging av materialer og montering. Slik overføring av kunnskap og erfaring mellom landene må nødvendigvis ha vært vilkårlig og usystematisk, men kan ha gitt en kompleks bygningshistorie. Antagelig har mye av design og tillagning av bygningsdeler vært gjort på samme måte i landene i Nord-Europa, med nødvendige avvik på grunn av klima, topografi, materialbruk, lokale byggemåter, arbeidskraft og økonomi. Man kan spørre om hvordan utenlandske forbilders form ble overført? Hva kom til å bli spesielt for kirker i ulike deler av Norge?

VI KAN GJENKJENNE det tidløse behovet for et rom rundt trospraksis, etterligninger av forbilder og tradisjoner, erfaring med utvalgelse og bearbeiding av tre- og stenmaterialer. Dessuten har man respekten for tyngdekraften og den rette vinkelen, behendighet med øks og tau, viten om klima og topografi, kunnskap om materialers lokale egenskaper, og kravet om å holde seg innenfor tidsfrister og økonomiske rammer.

I våre dager er det laget en del kopier av stavkirker etter oppmålingstegninger. Da har man vært opptatt av hvilke materialer som skulle velges ut, hvordan tømmeret skulle tilhugges, bli sammenføyd og montert. Man har derimot ikke problematisert om det fantes en spesiell designtenkning for kirker i Norge. Hvilke forbilder, krav, ønsker og behov definerte oppdraget? Hvilke formale følger fikk symbolske intensjoner? Hvordan forløp forhandlinger mellom biskop/prest, byggherre og håndverkere om form, størrelse, konstruksjon, materialer, arbeidstid og lønn?

Det fantes tilsynelatende ingen enkelt standard, ingen absolutt norm for kirkenes form, størrelse eller materiale. Men selv om det var ulike varianter, mange former, flere løsninger, gjenkjenner vi en kirke. Man kunne velge mellom kirker i tre eller i sten eller som en kombinasjon. Det var én-, to- eller treskipete løsninger. Kor og skip kunne være atskilte eller som ett rom. Kirkene kunne ha åpne sperretak, hvelv eller flat himling. De kunne være høye, lange og med store vinduer, eller lave, korte og bare med glugger. Enkelte kirker kan ha kopiert deler fra forbilder, som ved etterligning av gotiske stenformer; de tilsvarte ikke den statiske virkeligheten i en

trebygning. Noen kirker fikk omtrent like planløsninger, noen har fellestrekk i materialbruk og konstruksjon, mens materialbehandling, sammenføyninger og konstruktive løsninger har variert, regionalt og lokalt. Hvilke designstrategier hadde de ulike byggelagene, hva var bakgrunnen for deres beslutninger, hvorfor ble kirkene bygget akkurat så store, små, lange, korte, høye eller lave?

Mange forfattere har vært opptatt av kirkenes mange fellestrekk. Ved å legge vekt på likheter var det enklere å lage typologiske serier og finne forbilder. En vesentlig empirisk innsikt er imidlertid at det ikke er kjent to kirker fra middelalderen med like mål, selv om flere kirker overfladisk sett kan virke like. Da blir det spørsmål om hvor standardisert designen egentlig kan ha vært. Hvis byggherren ønsket større høyde, økt bredde, større vinduer eller andre forandringer, var det håndverkernes oppgave å øke noen dimensjoner og minske andre, innen erfaringenes grenser. Fremdeles er det flere ubesvarte spørsmål: Hvilke lengdeenheter ble brukt og hvilke tall og forhold ble ansett som hensiktsmessige? Hvordan ble mengden av ulike materialer beregnet? Ble noe av kunnskapen nedfelt grafisk? Hvordan ble materialene målsatt? Hvordan ble designen stukket ut?

SYNET PÅ KULTURMINNENE forandres over tid og hver generasjon stiller nye spørsmål. Mange forskere har gjennom 160 år bidratt med sine svar. Noen av svarene er akseptert, mens andre gjentas på grunn av manglende kritisk empirisme. Man trenger hele tiden nye og rimelig sammenhengende fortellinger om kulturminnene. For at oppfatningen av kirkene og deres historie ikke skal bli ukritisk og mytisk, må man vedlikeholde en kritisk forskningsaktivitet, gi undervisning på høyt vitenskapelig nivå og drive forskningsbasert formidling. Dette for å kunne gi en videre forståelse av bygningene og deres omgivelser, som en forutsetning for en korrekt forvaltning av kulturarven.

Forskningshistorien viser eksempler på at det er gitt rette svar på usanne spørsmål, som at stavkirkene var etterligninger av hov, uten at det var sannsynliggjort at hov var en spesiell trebygning. Anvendt forskning er gjerne beskrevet som teoretisk forskning på praktiske formål, der det kan være nok å dokumentere et avgrenset felt for å løse praktiske problemer, som ved reparasjoner av kirkene. Det litt diffuse begrepet grunnforskning, en nysgjerrighetsdrevet forskning, har derimot som oppgave å komme frem til nye innsikter om kirkene i middelalderen i videste forstand. Betegnelsene glir i noen grad over i hverandre.

DET KAN VIRKE SOM om det har foregått en gradvis prioritering av anvendt forskning på bekostning av grunnforskningen omkring middelalderkirkene i Norge, da det i dag tilsynelatende ikke foregår noen grunnforskning av betydning. Forskningsmiljøet som var bygget opp hos Riksantikvaren i Oslo frem til 1994 finnes ikke mer. Det er tilsynelatende ingen instans som for tiden har ansvaret for en langsiktig kompetanse- og fagutvikling i bygningsarkeologisk forskning. På hvilke høyskoler eller universiteter kan forskningsbasert undervisning i restaurering, bygningsarkeologi, bygningshistorie, teknologihistorie og designhistorie finne sin plass? Hvor skal nye forskerkandidater rekrutteres fra? Hvilke institusjoner skal ha ansvaret for å undersøke og utvikle grunnleggende begreper, synliggjøre det som regnes som sikker kunnskap, sette standarder for metoder og definere bygningsarkeologien som vitenskapelig fag?

Av Jørgen H. Jensenius, dr.ing.

Foto: Borgund stavkirke (© Finn Møller)